

लोकमान्य टिळकांचे घणाघाती अग्रलेख

प्रा. हेमलता सुधाकर जोशी

"He came, he wrote and he won the hearts of thousands of people!"

ते आले, त्यांनी लिहिले आणि त्यांनी हजारो हृदये जिंकली...!!

भारत देशाच्या अभूतपूर्व स्वातंत्र्य संग्रामात आदरणीय लोकमान्य टिळकांचे नेतृत्व, आवेशपूर्ण लढा आणि स्वातंत्र्याचा ज्वलंत अभिमान आजही अंगावर रोमांच उभे करतात. त्यांच्या तेजस्वी व्यक्तिमत्वाच्या ज्वलंत प्रभावापुढे आदराने मान झुकली जाते. १ ऑगस्ट ही लोकमान्य टिळकांची पुण्यतिथी! या दिवशी त्यांचे स्मरण करतांना मन आदराने भरून जाते. त्यांच्या घणाघाती व्यक्तिमत्वाची आणि जोशपूर्ण अग्रलेखांची वैचारिक स्पंदने सर्व देशाला हादरखून टाकतात.

“लोकमान्य” हा आदरणीय पुरस्कार भारतीय जनतेने ज्यांना बहाल केला ते लोकमान्य टिळक म्हणजे साक्षात् नर तेजाचे, पूर्ण पुरुषत्वाचे असामान्य प्रतिक होते – पणजोबांची कर्तव्यागारी, आणि करारीपणा, आजोबांची संन्यस्त वृत्ती आणि वडिलांची बुद्धिमत्ता त्यांच्या व्यक्तिमत्वात पूर्णपणे साकारलेली होती. गणित, संस्कृत या विषयांवरील प्रेम आणि प्रभुत्व आणि इंग्रजी शिक्षणामुळे त्यांच्या बुद्धीला अधिकच तेजस्वी धार आलेली होती स्वराज्य, राष्ट्रीय-शिक्षण, स्वदेशीचे महत्त्व आणि परदेशी मालावर बहिष्कार ही त्यांच्या जीवनाची मुख्य चतुःसूत्रे होती. जनजागृती आणि परकीय सरकारला देशाबाहेर घालवण्यासाठी त्यांनी सारे जीवन समर्पित केले. हे कार्य करीत असतांना इंग्रज सरकारवर, अत्यंत सडेतोड, तर्कशुद्ध आणि निर्भिड टीकाही केली. ‘केसरी’ या वृत्तपत्रातून अत्यंत कणखरपणे घणाघाती स्वरूपाचे अग्रलेखही त्यांनी लिहिले. याचा परिणाम म्हणून त्यांच्यावर राजद्रोहाचे खटले झाले. तुरुंगवासही पत्करावा लागला.

हे अग्रलेख म्हणजे लोकमान्य टिळकांचे देशप्रेम, प्रखर ध्येयनिष्ठा, तेजस्वी मनोवृत्ती आणि अत्यंत निर्भिड व तर्कशुद्ध विचारधारांचे आदर्श साक्षात्कार आहेत. राजकारण, समाजकारण, अर्थकारण करणाऱ्या अनेक थोर व्यक्ती लोकदरास प्राप्त ठरतात. परंतु इतिहासाचा आणि कालप्रवाहाचा ओघ ज्या व्यक्ती फिरवतात आणि तो करतांना उत्कृष्ट प्रकारचे वैचारिक नेतृत्व करतात त्या व्यक्तींचा प्रभाव आणि पगडा समाजजीवनावर दीर्घकाळ टिकतो. कालसागराच्या लाटा त्या श्रेष्ठ व्यक्तींची स्मृती नष्ट करू शकत नाही! लोकमान्य टिळकांचे नेतृत्व असेच अमोघ, अलौकिक आणि उच्च कोटीचे होते. लोकमान्यांचे अग्रलेख त्यांच्या झुंजार आणि तडफदार नेतृत्वाची ज्वलंत साक्ष आहे!

त्यांचे सामर्थ्यशाली घणाघाती अग्रलेख म्हणजे नुसती टीका नसून त्यांच्या धारदार व्यक्तित्वाची, शुद्ध विचारांची आणि सखोल बुद्धिमत्तेची स्वच्छ प्रतिबिंबे आहेत. त्यातील जळजळीत शब्दांच्यामागे अंतःप्रेरणा, शुद्ध आणि प्रखर ध्येयनिष्ठा आणि देशप्रेम यांची भक्तम बैठक आहे. आजही हे अग्रलेख वाचतांना अस्मिता जागृत होते. मन उचंबळून येते! ‘त्यांचे तेजस्वी लिखाण हे अक्षर वाडमयच आहे’ असे अभिमानाने म्हणावेसे वाटते.

या अग्रलेखांची नावे जरी नुसती मोठ्याने वाचली तरी त्यातील जळजळीतपणा, तिखटपणा आणि सामर्थ्य ताबडतोब जाणवते. उदाहरणेच द्यायची तर, “नवी पिढी नवे राज्य, डोंगर पोखरून उंदीर निघाला!, उजाडले पण

सूर्य कोठे आहे? सरकारचे डोके ठिकाणावर आहे काय? बद्द सल्लागार कोण? स्वराज्य आणि सुराज्य, दिव्याखाली अंधार, देहली तो बहोत दूर है!, हे आमचे गुरुच नव्हेत, कोळसा उगाळला तरी काळाच!'' अशी मार्मिक नावे आणि त्यातील सडेतोड व प्रखर विचार वाचतांना आपले मन मंत्रमुग्ध होते.

इंग्रज सरकारचे आर्थिक धोरण आणि अधिकारी वर्ग भारतीयांची कशी पिळवणूक करतात याविषयी 'राज्यकारभारातील उधळेगिरीचा खर्च' या अग्रलेखात ते स्पष्टपणे लिहितात. ''हुंडाबळीच्या पायी लक्षावधी रुपये खर्च होतात. आणि हिंदुस्थानच्या कारभारासाठी इंग्लंडात कोट्यावधी रुपये नाहक उधळले जातात. सरकारच्या या विघातक धोरणामुळे भारतीय शेतकरी आणि मध्यम जनता दरिद्री झाली!''

‘आमचे उद्योगधंदे करसे ठार झाले’ या मथळ्याखाली त्यांनी १९व्या शतकातील भारतीय आर्थिक परिस्थितीच्या खालावलेल्या अवस्थेची मीमांसा केली. ईस्ट इंडिया कंपनीच्या काळात भारताचा व्यापार मोठ्या प्रमाणात चाललेला होता. पण ब्रिटिशांच्या राजसूत्राखाली देशातील सर्व उद्योगधंदे राक्षसी जकातीच्या ओङ्याखाली मरु लागले. इंग्लंडची भरभराट झाली. पण भारताचे शोषण सुरु होऊन आर्थिक अवस्था पूर्णपणे खालावली’ हे विदारक सत्य होय!

‘उजाडले पण सूर्य कोठे आहे?’ या अग्रलेखातून मॉटेंग्यू आणि चेम्सफर्ड सुधारणांच्या स्वरूपातील फोलपणा त्यांनी फार मार्मिकपणे सिद्ध केला. मॉटेंग्यू साहेबांच्या सुधारणेचा खर्च वाचून आज अनेक दिवस शांतपणे आणि विश्वासाने वाट पहाणाऱ्या शेकडो लोकांची घोर निराशा झाल्याखेरीज रहाणार नाही! सकाळचा वारा सुटावा, पशुपक्ष्यांची किलबिल कानी यावी, कोंबडा ओरडू लागावा, सकाळ होऊन आता सूर्योदय होईल अशा उत्कंठने वाट पहाणाऱ्या लोकांना सकाळ होऊन सूर्योदय न झाल्याने जितके वाईट वाटेल तशी निराशा मॉटेंग्यू साहेबांच्या राजकिय सुधारणेच्या खड्यापायी निर्माण झाली आहे.

महाराष्ट्र आणि देश उभा करण्यासाठी टिळकांची लेखणी समर्थपणे आणि झुंजारपणे चालली. त्यांचे विचार स्पष्ट, स्वच्छ आणि मर्दानी वृत्तीचे होते. ‘मोहाच्या फुलासंबंधीचा कायदा मुंबई कायदेमंडळाने संमत केल्याबद्दल त्यांनी परखड टीका केली. “कु-न्हाडीचा दांडा गोतासकाळ” या झणझणीत लेखात “लोकनेता कसा असतो आणि तत्कालिन विद्वानांच्या स्वाभाविक मर्यादा कशा असतात” याविषयी ते लिहितात, “विद्या आणि सौजन्य यांनी मनुष्याचे मन जरी संस्कृत झाले तरी मोठमोठी कामे निर्भिडपणे करण्याचे धैर्य आणि हिंमत केवळ या गुणांनी अंगी येत नाही. पुष्कळ विद्या शिकून काही लोक व्यवहारशून्य आणि पढतमूर्खच रहातात. अशी मोठमोठी कामे पार पाडण्यासाठी अंगात मूळचे, गुण जात्याच असावे लागतात. नेटिवलोकांचा बुद्धीवृक्ष इंग्रजी बागवानाच्या हातात पडल्यामुळे तो गगनचुंबी शाळ्मलीवृक्ष न होता मंदर वृक्षाप्रमाणे लहानच राहिला. लोकमतांचे धिटाईने खंडन करण्याचे अथवा त्यांची बाजू मांडण्याचे सामर्थ्य त्यांच्या अंगी येत नाही.

‘आमच्यावर जुलूम कसा होतो’ या लेखातून ब्रिटिश राज्यसूत्रावर हळा चढवतांना त्यांनी लोकभ्रम नाहीसा केला. सुरुवातीला टोपीवाल्यांची टापटीप, हुषार पाहून लोक चकीत झाले, त्यांचे लष्कर, जमाबंदीची पद्धत, आगबोर, आगगाड्या पाहून लोक गांगरून गेले. पण थोड्याच दिवसात या राज्यपद्धतीने आम्हाला कालसर्पिमाणे ग्रासून टाकल्याचे लोकांच्या लक्षात आले. इंग्रजांनी ग्रामसंस्था, त्यांचे स्वातंत्र्य आणि लोकांना त्यापासून मिळणारे सुखच नष्ट करून टाकले. या ग्रामसंस्था मोडून सर्व कारभार आपल्या अधिकाऱ्यांच्या हातात देण्याची फार मोठी चूक त्यांनी केली. जंगल, मीठ, अबकारी, देवी, रजिस्ट्रेशन, शाळा, पोलीस, गावसफाई या

चोहोबाजूंनी रयतेस भंडावून सोडले आहे. “जरा तोळाभर मीठ अथवा खारी माती काढीन” असे म्हटले तर, सरकारचा शिपाई उभा आहेच!

“महाराणी सरकारचा जयजयकार” या अग्रलेखात हिंदुस्थानच्या दयनीय अवस्थेबद्दलची त्यांची चीड आणि संताप फार प्रखरपणे व्यक्त झालेला आहे. महाराणीचा साठावा राज्याभिषेक इंग्रजी राज्यसत्तेच्या उत्कर्षाचा निर्देशक ठरला. ‘जगाच्या नकाशावर पाहिले तर राणीच्या राज्यावर सूर्य कधीच मावळत नाही’ ही अहंकारयुक्त म्हण साक्षात खरी करणारी ठरली. हिंदुस्थान आणि आफ्रिकेतील मोठा मुळूख जिंकून त्यांच्या वैभवात अधिकच भर पडली. पण भारतातील पेशवाई मात्र खलास झाली! पूर्वी आमचा निवाडा आम्ही करीत होतो. कारागिरांच्या उत्तम जिनसा परदेशी जात असत. पण आज हे पारडे फिरले आहे. रेल्वे, तारायंत्रे, रस्ते ही साधने वाढली! पण ती साधने आमच्या मालकीची नाहीत. या सर्व साधनांनी देश सधन होतो! पण कोणता देश? तर जो देश स्वतः आपली आगगाडी तयार करतो असा देश! हे सर्व विचार सद्यस्थितीला सुद्धा किंती चपखलपणे लागू पडतात यात शंकाच नको!

बंगालमधील स्वदेशीच्या चळवळीला त्यांनी जोरदार पाठिंबा दिला. वंगभंगाविरुद्ध स्वदेशीचा पुरस्कार आणि परदेशी मालावर बहिष्कार ही साधने त्यांना अतिशय प्रभावी वाटली. लॉर्ड कर्झन बंगाली लोकांच्या जखमेवर मीठ चोळत होते. “आणीबाणीची वेळ” या अग्रलेखात त्यांचा सडेतोड समाचार घेतांना लोकमान्य लिहितात, ‘बंगाली लोकांनी इंग्रजी शिक्षणाच्याच जोरावर इंग्रजीरीतीची चळवळ सुरु केली आहे. त्यांनी संघशक्ती कायम ठेवली तर त्यांच्या चळवळीला जोर मिळून तिचा पगडा सरकारवर बसण्याचा संभव आहे, हा परिणाम लॉर्ड कर्झनला नको आहे. या बलभीम व्हॉर्ईसरायास सर्व हिंदुस्थानभर रावणाप्रमाणे एकटेच अनियमित नाचावयाच हवे.

‘राष्ट्रीय बहिष्कार’ या लेखातही संघशक्तीचे सामर्थ्य राज्यसरकारची धुंदी उत्तरविण्यास योग्य ठरते’ असे त्यांनी स्पष्टपणे बजावले आहे.

भारतीयांना इंग्रजी शिक्षण देतांना त्यांचा उद्धार आणि प्रगती करण्याचा इंग्रज सरकारचा हेतू नव्हता! त्यांना निर्माण करायचे होते प्रशासक आणि कारकून! “या देशाचे प्रशासन चालवणे सोपे व्हावे” हीच त्यामागची कल्पना होती. अशा प्रकारचे शिक्षण देणारी सरकारी कॉलेजे आणि युनिव्हर्सिट्या म्हणजे सरकारच्या ताटाखालची मांजरे होती!

विद्यार्थ्यांच्या स्वतंत्र विचारांची प्रगती मारून टाकण्याचे शिक्षण देणारे त्या कॉलेजचे प्रोफेसर ‘हे आमचे गुरुच नव्हते’, असे या अग्रलेखात त्यांनी ठणकावून प्रतिपादन केले. राष्ट्रीय चळवळीचे बीज आणि तत्त्वे भावी तरुणपिढीला सरकारी कॉलेजमधील गुरुंपासून कधीच मिळणार नाहीत! ब्रिटिशांच्या शिक्षण संस्था म्हणजे बुद्धीची वाढ मारून टाकणारी मारक यंत्रे आहेत असे त्यांनी स्पष्टपणे या अग्रलेखात म्हटले आहे.

आपली देशभक्ती आणि वकृत्त्वाने आबालवृद्धांस प्रिय असलेल्या सुरेंद्रनाथांना बंगालमधील पंडितांनी शान्त्याभिषेक केला. स्वदेशी चळवळीच्या यशाबद्दल हा समारंभ होताच, ‘मुंबई टाईम्स ऑफ इंडियाने’ त्यांच्यावर शिव्यांचा भडिमार करून ‘विटूषक राजा’ असे विशेषण दिले. या प्रकाराने अत्यंत संतापलेल्या लोकमान्य टिळकांनी “मुंबई टाईम्सचा बेशरमपणा” हा जळजळीत लेख लिहून मुंबई टाईम्सवर प्रखर टीकाक्ष्र सोडले. “हिंदुस्थानात चरणाच्या गोन्या लोकांचे हे धृष्ट एडिटर सौजन्याचा जोरावर साहस न करता गोन्या कातडीच्या जोरावर एवढ्या महान लोकांवर तोंड सोडतात.” मोरोपंतांच्या शब्दात म्हणायचे तर “निजनीच पण प्रकटिशी तू

श्वान भल्यावरीहि भुंकोन'' एवढीच त्यांची लायली आहे! अशा जळजळीत व तिखट शब्दात लोकमान्यांनी प्रखर टीका केली.

कोणत्याही लहान प्रश्नांना सार्वजनिक महत्त्व देऊन त्यांनी लोक जागृती केली. नोकरशाहीच्या दडपशाहीवर सडकून टीका केली. प्लेगच्या साथीच्या काळात गोच्या सोजिरांनी अतिशय अत्याचार केले. जनतेला 'त्राहि भगवान' करून सोडले. तेव्हा ''राज्य करणे म्हणजे सूड घेणे नाही!'' असे स्पष्टपणे टिळकांना बजावले. कायद्याच्या नावाखाली चाललेला सरकारच धुडगूस, भारताचे आर्थिक शोषण या बद्दल सातत्याने त्यांनी अतिशय कडक शब्दात सरकारची निर्भत्सना केली. ''राजद्रोह कशाला म्हणतात?'' याची चर्चा केली.

या सान्यांचा परिणाम म्हणजे, लोकमान्य टिळकांना ''भारतीय असंतोषाचे जनक'' म्हणून संबोधण्यात आले. पण त्यांनी आपली कणखर भूमिका सोडली नाही. २२ जून १८९७ च्या काळात्री रँड साहेबावर गोळ्या झाडल्या गेल्या! मागच्या गाडीतून येणारे आयस्टर्ट जागच्या जागी कोसळले या घटनेनंतर पुण्याच्या कलेक्टर साहेबांनी येथील पुढान्यांनी बोलावून त्यांना धमकी देणारे भाषण केले. दुसऱ्याच दिवशी पुणे शहरावर दोन वर्षांपर्यंत दरसाल १,१५,००० रुपये खर्चाचे जादा पोलीस बसवण्याचा सरकारी ठराव प्रसिद्ध झाला! या प्रसंगी, ''सरकारचे डोके ठिकाणावर आहे कां?'' असा सणसणीत सवाल लोकमान्यांनी या अग्रलेखातील मथळ्यातूनच केला! या भयानक कृत्याने सरकारचे डोके फिरून गेले आहे. ही दृष्टकृत्ये करण्यास आधुनिक शिक्षण आणि राजद्रोही लेख कारणीभूत झाले असावेत. सरकारचा हा समज अत्यंत चुकीचा आणि वेडेपणाचा आहे. एखादा मोठा हत्ती पिसाळ्ला असता, ज्याप्रमाणे वाटेल तशी धूळदाण करीत सुटतो तशी सरकारची स्थिती झाली आहे!''

या सर्वांचा परिणाम म्हणजे लोक मान्यावर दोन राजद्रोहाचे खटले झाले. दुसऱ्या खटल्यात त्यांना सहा वर्ष काळ्या पाण्याची शिक्षा झाली, त्यावेळी त्यांनी दिलेले उत्तर त्यांच्या धीरांभीर आणि धीरोदात वृत्तीची साक्ष देते. ते म्हणाले,

''ज्यूरीने मला दोषी ठरविले तर खुशाल ठरवो. पण मी गुन्हेगार नाही. लौकिक गोईंचे नियंत्रण करणारी अशी ही एक शक्ती या न्यायपीठाहून श्रेष्ठ आहे. कदाचित ईश्वराची इच्छाच असेल की, मला शिक्षा व्हावी आणि मी शिक्षा भोगल्याच्या कारणानेच मी अंगिकारलेल्या कार्याला उर्जित दशा यावी!!''

लोकमान्यांचे तेजस्वी विचार, कणखर सामर्थ्य, उत्तुंग ध्येयनिष्ठा, देशप्रेम आणि लोकोत्तर त्याग हा आजच्या तरुण पिढीला, नव्या पिढीला अत्यंत आदर्शवादी आणि मार्गदर्शक ठरणारेच आहेत. हे अग्रलेख वाचतांना चित थरारून जाते. अंगावर रोमांच उमे रहातात. सर्व गृहिणींनी, मातांनी आपल्या पुत्रांवर आदर्श संस्कार करतांना लोकमान्यांच्या या वीरवृत्तीचे, झुंजार धैर्याच्या तेजाचे महत्त्व ओळखले पाहिजे. नव्या पिढीला सद्यस्थितीत प्रेरणा देणारे हे अग्रलेख खरेखर प्रत्येकानेच अभ्यासू वृत्तीने वाचले पाहिजेत. त्यांच्यावर सखोल चिंतन आणि मनन केले पाहिजे. त्यांचे घणघाती शब्द आणि विचार त्यांच्या तेजस्वी आणि बाणेदार व्यक्तिमत्त्वाचे ओजस्वी आविष्कार आहेत. त्यातील जिवंतपणा, स्फूर्ती, कळकळ, चीड मनाला सखोल भिडते. हृदयाच्या गाभान्यात खोल आरपार स्पंदने निर्माण करते. अशा या असामान्य आणि लोकोत्तर तेजस्वी पुण्य पुरुषाचे स्मरण करतांना म्हणावेसे वाटे, ''झाले बहु, होतील बहु, परि या सम हा....!!'' श्री. गोविंद तळवळकरांनी फार सुंदर शब्दात लोकमान्य टिळकांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे वर्णन केले आहे.

ते म्हणतात,
Lord of himself
Though not of lands,
And having Nothing,
He hath all!!!
‘‘ते कोणी कोण्या देशाचे राजे नव्हते, तर स्वतःचे स्वामी होते. त्यांच्याजवळ काही नव्हते पण त्यांना सारे
काही प्रास झाले होते....!!’’
अशा या महान लोकोत्तर, असामान्य लोकमान्य बाळ गंगाधर टिळकांना माझे शतशः प्रणाम!!

प्रा. सौ. हेमलता सुधाकर जोशी,
फ्लॅट नं. १०, राजमयूर सोसायटी (२)
एरंडवणे, पर्सिस्टंट सॉफ्टवेअरच्या मागे,
कर्वे रोड, पुणे ४११००४
फोन नं. - ०२० - २५४४०५७६